

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА УГОРСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ НАПЕРЕДОДНІ СТВОРЕННЯ РАННЬОФЕОДАЛЬНОЇ УГОРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (VIII-X ст.)

АЛЕШКЕВИЧ Я. (Ужгород)

Перед тим, як перейти до характеристики основних тенденцій соціального розвитку угорців, які були кочовиками, перебували у стані переселення та напередодні створення ранньофеодальної Угорської держави, потрібно одразу відзначити, що будь-яка, навіть дуже детальна, реконструкція соціальних відносин минулих часів супроводжується масою припущень та гіпотезами, наявність яких відображає собою різноманітність поглядів стосовно предмету дослідження. Також необхідно пам'ятати, що в умовах кочового світу, для якого були характерні хвилеподібний розвиток та циклічність у часі і просторі, любе соціальне явище не набувало ознак поступального історичного розвитку та завершеності, які були притаманні осілим народам. Так вже склалося історично, що угорці на протязі VIII-X століть по чергово вступали у зв'язки з представниками суспільств, рівень розвитку соціальної структури яких був різноманітним. Він коливався від такого, що був у стані формування та в основних рисах нагадував угорський (наприклад, хозарське та болгарське суспільства), та такого, ще не відрізнявся остаточною сформованістю, але принаймні мав тенденцію до цього, (наприклад, соціальні відносини, які склалися в середовищі слов'янського населення Східної та Центральної Європи на IX-X століття), і до – соціально зрілих і складних суспільств Візантійської імперії та держав Західної Європи. Саме тому інколи важко встановити, які з елементів соціальної структури суспільства були продуктами саморозвитку власне угорських племен, а які – з'явилися під впливом на соціальні процеси різноманітних народів, з якими угорці вступали у контакти під час свого переселення.

У відповідності до часу існування, масштабів та глибини зв'язків спостерігалася тенденція до часткового чи повного запозичення угорцями від окремих народів елементів соціальної будови їх суспільств. Хоча потрібно відзначити, що в цьому випадку, сліпого копіювання суспільних компонентів, які помітно контрастували з елементами попередньої соціальної системи, не відбулося, оскільки майже усі

нововведення були вдало поєднані з вже існуючими в угорському середовищі аналогами.

Використовуючи уривчасті повідомлення письмових джерел та проводячи порівняльний аналіз, можна не лише максимально точно реконструювати внутрішню еволюцію соціальної структури угорської спільноти під час переселення цього народу з Приуралля до Тисо-Дунайської низини, а й зафіксувати зміни, яких зазнало їх суспільство завдяки контактам з окремими народами.

Очевидно, що напередодні переселення первинною ланкою у соціальній будові угорського суспільства був патріархальний рід, в якому влада над всіма його членами була сконцентрована в руках батька чи чоловіка. Авторитет голови роду був непохитний, а його слово – вирішальним при розгляданні важливих питань, зокрема щодо визначення маршрутів перекочування та у випадках укладання шлюбу. В якості підтвердження останнього положення, можна навести уривок з повідомлення Ал-Гардізі: «...відносно заключення шлюбу у них є такий звичай: якщо чоловік забажає одружитися на жінці, то він повинен сплатити калім, який складався з певної кількості коней у відповідності до його статку. Під час переговорів, батько нареченої приводив претендента в свій дім, де збирав все що в нього було з хутра. Потім, він все це прив'язував до коня і віддавав його батькові нареченого. Той, в свою чергу, прислав встановлений калім, який складався з коней, грошей та товарів ...» [1]. Традиція сплачувати за наречену викуп – калім, була запозичена угорцями від тюрк. Розмір каліму був обумовлений становищем людини у соціальній ієрархії, або фінансовою ситуацією родини нареченої. В угорській традиції заключення шлюбу з'явилися слова тюркського походження – «vó» – зять, «eladólanu» – дівчина «на продаж», тобто наречена, «vevő» – в прямому розумінні «покупець на дівчину» [2]. Вдова не мала права залишати родину померлого чоловіка і повинна була вийти заміж за одного із родичів чоловіка. Це було пов'язано як із майновими зобов'язаннями жінки (так як за неї

сплачений калим), так і з соціальними – її діти повинні були залишитися у клані чоловіка – все це було ознакою патріархального суспільства. Хоча арабські джерела не згадували про таке явище в угорському середовищі як полігамія, можна з впевненістю сказати, що вона мала місце як на ранніх стадіях розвитку, що потрібно сприймати як вплив тюркського світу полігамного, так і на більш пізніх, включаючи період після прийняття угорцями християнства. Невідомо, однак чи розповсюджувалася така «превілея» на всі прошарки угорського суспільства чи вона була виключно явищем елітарним. Багаті чоловіки, без сумніву, мали більше можливостей одружуватися з кількома жінками, оскільки їх статки дозволяли неодноразово сплачувати калим. Бідні чоловіки, скоріше за все, не мали можливості утримувати кількох дружин. В угорському суспільстві досить рідко відбувалися шлюби між різними прошарками населення – це було просто невігдно. Але якщо і бували такі випадки, то жінки з бідних родин займали роль служниць в штаті більш багатих та шляхетних жінок. Соціальне положення жінки відбивалося на статусі її дітей – якщо батько дитини був багатим та шляхетним, а мати бідною, то й дитина автоматично отримувала статус бідної [3].

Поступово в умовах зростання жорстокої конкурентної боротьби за природні ресурси, поширення набув процес єднання кількох мілких угорських родів для захисту своїх господарських інтересів, у більш крупні об'єднання, на чолі яких знаходився головний рід. Таким чином союз кількох родів був простою сукупністю кровноспоріднених власників, де первинне значення мали майнові потреби та інтереси його членів [4]. Система підлеглості, яка склалася в відносинах між головним та рядовими родами була заснована на принципах патронімії. Союзи родів, в разі наявності розбіжностей чи навпаки узгодженості інтересів у майнових та господарських питаннях, мали тенденцію як до занепаду, так і до подальшого зміцнення. В додаток до цього, подальша доля союзу залежала від рішень та діяльності ради старійшин, яка здійснювала процедуру розподілу між окремими родами та племенами територій, в межах яких відбувалася господарська діяльність. Але у зв'язку з подальшою еволюцією та ускладненням господарської діяльності, прерогатива вирішення цього питання перейшла від ради старійшин, де засідали представники від усіх общин, які тут мешкали, до рук вузького кола найбільш впливових та багатих аристократів, так званих

«обраних». Останні вбачали у своєму привілеюваному положенні можливість реалізувати необмежену владу над людьми та закріпити своє право власності як на стада так і на пасовища [5].

Великі угорські родові союзи швидко виникали та ще швидше розпадалися, оскільки їх внутрішня будова була нестійкою і зазнавала постійних трансформацій. Але, незважаючи на таку нестабільність, короткотривале єднання кількох родів дозволяло сформувати відносно спільну мову, своєрідну культуру, традиції, і навіть світогляд та самосвідомість, рівень яких залежав від міцності та зрілості суспільно-політичної організації. Поступово з'являвся прообраз майбутніх угорських племен, хоча ще дуже довго продовжували зберігатися і передаватися з покоління в покоління традиції та ментальність, пов'язані старими зв'язками кровної спорідненості, які домінували у межах малих соціальних груп та колективів. Своїм існуванням зв'язки не в останню чергу були зобов'язані військовій дисципліні та взаємодопомозі, оскільки у бій традиційно йшли родами та колінами.

Великі родини та роди оселялися на окремому просторі землі і поєднувалися між собою нащадками одного спільного воєначальника для взаємного захисту від зовнішніх ворогів. Такі союзи з часом становилися основою для примітивних держав, які являли собою об'єднання окремих вільних та незалежних один від одного родів чи великих родин під владою спільного глави. Вони утворювалися рукою вояка та розвивалися на базі патріархального устрою общин.

Така, де в чому ідеалістична, ситуація існувала в угорському середовищі досить довгий час і зазнала перших суттєвих трансформацій після появи перших ознак, притаманних станові «військової демократії». Саме з цього часу угорське суспільство в соціальному плані почало являти собою поєднання одразу двох систем, що співіснували паралельно – общинно-кочової та військово-кочової.

Льюїс Морган визначив дві основні ознаки, які, на його думку, були притаманні станові «військової демократії»: 1) координальні зміни в управлінні, які проявлялися передусім у частковій або повній передачі керівних функцій від ради старійшин до рук обраного військового ватажка, влада якого однак не була спадковою; 2) надмірна мілітаризація суспільства [6]. Таким чином, «військова демократія» для Л.Моргана символізувала не стільки певний аспект у розвитку суспільства, скільки його особливу та специфічну форму організації та управління.

Структура ранньосередньовічного угорського суспільства в повній мірі відповідала станові «військової демократії». Суцільна мілітаризація проявлялася у різкому підвищенні значення військового лідера, який починав займати верх у суспільній ієрархії, а також у всезагальній озброєності населення, коли зброю носили як чоловіки, так і жінки. За умов відсутності організованого захисту з боку професійних військових, масове поголовне озброєння населення було необхідною умовою для елементарного фізичного виживання. До цього також слід додати ще й вплив психологічного фактору, оскільки в кочовому світі, та й мабуть взагалі у середовищі, по відношенню до якого прийнято застосовувати назву «варварське», право на носіння зброї визначало правову та візуальну ознаку того, що людина є особисто вільною. Вся військова та соціальна організація угорців, в умовах панування «військової демократії», була заснована виключно на родових зв'язках, які продовжували бути дуже міцними не лише при переході на другу та третю стадії кочування, а й пізніше, навіть в період формування класової структури. Все це впливало на те, що угорці, особливо під час переселення, являли собою більш єдину організацію – народ-військо, ніж землероби. Можливо саме цим і можна пояснити військово-політичну перевагу угорців над цілим рядом народів. Поява такої згуртованості скоріше за все була викликана не внутрішньою досконалістю структури угорського суспільства, а, перед усім, факторами зовнішніми – екстремальною ситуацією переселення, яка супроводжувалася боротьбою за територію з іншими кочовиками, а пізніше – загальною зацікавленістю у збереженні панування над землеробами, в суспільствах яких частка мирного неозброєного населення, яке обробляло землю та займався ремеслом, була значно більшою від військового населення. Завдяки поглибленню суспільного розподілу праці між армією та виробниками матеріальних благ, військова праця тут набула професійних ознак набагато раніше ніж це відбулося в угорців.

Наявні письмові джерела нічого не повідомляли про війни між угорськими племенами, але не піддається сумніву, що життя угорців в період «військової демократії» було насичено війнами за пасовища і водопої, походами заради здобичі – зренптою, все це являло собою нормальний стан суспільства. Брати участь у війнах було правом і обов'язком усіх дорослих чоловіків. Міжплеменні війни могли бути викликані кількома причинами: 1) політичними – намаганнями одного з племен насильно

встановити контроль над іншими, що явно суперечило принципам «військової демократії»; 2) господарськими землі, які або зазнавали частих грабіжницьких нападів, або постійно використовувалися у господарстві, не могли швидко відродити свій потенціал і через це були не спроможними задовольнити зростаючі потреби угорців. І тому новим явищем, яке відповідало переходу до другої стадії кочування, стало територіальне збільшення відстані грабіжницьких походів та включенням у цей процес виключно чоловіків, що було досить небезпечно, як для самих учасників походів так і для їх родин, які фактично залишалися без належного захисту. Звідси слідував висновок: краще пограбувати свого найближчого сусіда, ніж відправлятися у далекий та довготривалий похід, причому із сумнівним результатом. У внутрішніх міжплеменних війнах з більшою гостротою проявлялися первинні інстинкти до самозбереження, намагання за будь яку ціну знищити свого конкурента – претендента на право володіння пасовищами. Запекла боротьба нерідко призводила до самознищення та розпаду цілих племен, стимулювала процес подальшого переселення, породжувала як героїв, так і узурпаторів, яким вдавалося силою зброї встановити владу самого сильного з племен та сконцентрувати в своїх руках основну масу награбованих багатств, включаючи стада та полонених.

Оскільки кочовим спільнотам, до яких відносилися у VIII-IX століттях угорці, був притаманний швидкий розпад на окремі роди, гілки та великі родини, то, вірогідніше за все, у X столітті угорських племен, назви яких згадував Костянтин Багрянородний, просто вже не існувало як політичної реальності. Не випадково, середньовічними хронікам Угорського королівства не відомі найменування стародавніх племен – в них в основному фігурують видатні глави родів – Леведій, Алмош та інші [7].

В угорців, які знаходилися на стадіях переселення та утворення держави існувала своєрідна форма правління в основі якої знаходився яскраво виражений дуалізм верховної влади. Зрозуміло, що його наявність накладала помітний відбиток на всю соціальну будову угорського суспільства, оскільки два правителя водночас уособлювали інтереси як еліти, так і рядових категорій населення. Дуалізм верховної влади та управління мав різне підґрунтя – соціальне, міжетнічне та адміністративне і був досить поширеним явищем в різні часи в середовищі народів, які перебували у стані «військової демократії», класичним прикладом

може слугувати суспільство стародавніх спартанців, одрісів, і сучасників угорців VIII–IX століть – хозар та болгар. Скоріше за все первинні елементи цієї системи почали формуватися в угорців автохтонно, тобто як продукт їхнього соціального саморозвитку. Хоча не слід заперечувати той факт, що тюркська владна традиція, в якій дуалізм зародився та досяг свого розквіту дещо раніше від угорців, мала свій безпосередній вплив на прискорення темпів практичного втілення у життя угорців цієї нової системи управління.

Про наявність такого впливу свідчить те, що усі відомі угорські інститути влади були міцно пов'язані з тюркською кочовою традицією і мали аналоги в їх середовищі. Наприклад, в хозар теж існував розподіл функцій між хаканом (каганом) та царем [8]. Можливо, що окремі елементи системи двовладдя потрапили до угорців саме від хозар, з якими вони проживали тривалий час разом. Незважаючи на те, що титул «каган» у кочових народів та в державних утвореннях з осідло-кочовим населенням, символізував правителя досить високого рангу, подібного до середньовічних європейських імператорів [9], правитель з цим титулом поступово втрачав основні важелі керівництва, а вся ініціатива переходила до рук царя. Всі правителі хозар походили з аристократичних родів, що накладало на них відповідні обов'язки та примушувало виконувати різноманітні ритуали, зміст яких був пов'язаний із створенням сакрального культу вождя. Життя хозарських лідерів було сильно табуїрованим і відносно небезпечним, оскільки у випадку різкого послаблення держави чи навіть природних катаклізмів різного характеру практикувалося ритуальне вбивство правителя [10].

В окремих випадках дуалізм допомагав розрядити обстановку, коли до союзу вступали племена різноетнічного походження, що мало своє місце, оскільки активно відбувалося формування більш широких етнічних спільнот через процес бурхливих схрещувань. Рівноправність правителів в таких утвореннях була досить умовною. Скоріше за все, здійснювалося просте підкорення однієї спільноти іншою і до управління залучалися окремі аристократи з підлеглих племен. Артамонов М.І. висунув гіпотезу, що царями у Хозарії могли бути представники окремих підлеглих народів, зокрема отюречених угорців або болгар [11]. Що стосувалося угорців, то після приєднання до них кабар такого варіанту дуалізму не відбулося. По-перше, кабар було досить мало (лише три роди, які об'єдналися в одне плем'я)

[12], і тому надавати їм рівні з угорцями права було недоцільно. По-друге, кабари самі не проявляли надмірного бажання домогтися рівноправ'я і завжди зберігали своєрідну дистанцію аж до початку X ст.

Дуалізм влади в угорців, як і у більшості кочовиків, з'явився не лише в наслідок специфічного образу життя правителів, яке було наповнено тривалими війнами, хворобами, заколотами та іншими небезпеками, а й завдяки ставленню до його персони з боку елітних та рядових кіл населення. Раптова смерть авторитетного правителя автоматично викликала міжплеменні конфлікти та порушувала крихкий дисбаланс сил в суспільстві. Для того, щоб уникнути такого ходу подій потрібний був в своєму роді замісник, який в разі чого зміг би втримати ситуацію під контролем.

Дуалізм влади епохи «військової демократії» був представлений в угорців двома правителями які носили титули джила та кенде. Назва «джила» дослівно перекладається як «голова маляр». Це слово потрапило до угорців з хозарської мови, де воно мало значення – смолоскип [13]. А слово «кенде» походило від загалнотюркського слова «kün» – сонце.

Вірогідніше за все, під час першої консолідації родів в Magna Hungaria угорці вважали своїми єдиними лідерами людей (можливо голів ради старійшин) з титулом «джила», але поступово, у зв'язку з проявом явищ «військової демократії», піднеслося значення військових ватажків, які носили титул «кенде». Останнім без великих перешкод вдалося завдяки постійним війнам, сконцентрувати у своїх руках керівництво озброєними масами. В якості прикладу можна навести славнозвісного Леведія, який став володарем титулу кенде під час перебування угорців у Північному Причорномор'ї [14], а також його наступників – вождів Алмуція та Арпада. Зрозуміло, що процес передачі влади до рук військового ватажка не відбувався одночасно. Із самого початку влада такого лідера обмежувалася військовим часом, а у мирні періоди право приймати рішення знову переходило у компетенцію ради старійшин на чолі з джилою. Але при умові значного збільшення кількості війн, та відповідного скорочення мирного часу, влада все більше концентрувалася в руках кенде. Використовуючи таким чином фактор сили та зброї, кенде почав займати пануючу позицію по відношенню до джили. Тепер до його повноважень відійшли права очолювати військо, заключати мир та оголошувати війну. Незважаючи на це, джилу ще продовжували поважати.

прислуховувалися до його порад, можливо все це відбувалося по інерції і символізувало данину традиціям минулих часів, але достименно відомо, що вагу слова угорського джили при вирішенні важливих питань не можна було ігнорувати. Але час брав своє, угорці потребували амбітних, агресивних, нових лідерів, які вирішували проблемні питання шляхом зброї та конфронтації.

Арабські історики та географи у дуже подібній формі описували внутрішню будову угорського суспільства відзначали наявність дуалістичної системи управління та меж повноважень обох лідерів: ал-Марвазі – «...голова їх їде у супроводі 20-ти тисяч вершників і називається він -кенде...» [15]. Ал-Гардізі – «...голова їх виїжджає з 20-ма тисячами вершників і звати цього начальника – кенде. Кенде – титул їх головного царя, а титул того, хто завідує справами – джила. Мадяри виконують все, що накаже джила ...» [16]. Ібн-Русте – «...Голова їх виступає у похід з 20-ма тисячами вершників і називається він кенде. Це титул їхнього царя, тому що особисте ім'я людини, що в них царем – джила. Всі мадяри підкоряються наказам джили, які дає їм їх голова. Накаже він їм на ворога йти, чи від ворога відбиватися, чи щось інше ...» [17]. Як видно з повідомлень до компетенції джили відносилися лише господарські функції. Скоріше за все, він визначав маршрути для перекочування, виступав в ролі арбітра у господарських спорах, хоча пізніше остання функція відійшла у повноваження кархи – судді, про існування якого повідомляв Костянтин Багрянородний: «...першим главою вони мають архонта з роду Арпада, одного за одним, і двох інших – гілу і карху, які мають ранг судді. Кожний рід має свого архонта ...» [18]. Грецький термін «архонт» був досить широко розповсюдженим у візантійській соціально-політичній практиці. Він використовувався для позначення як знатних персон, які мали певні титули і займали високу посаду (голова провінції, військового підрозділу, адміністративного закладу), так і просто багатих людей, які не займали жодних посад, а також чужоземних правителів (болгарських царів, руських князів, племінних вождів). Цей термін вживався у імператорських посланнях до угорських вождів. Що ж стосувалося назви титулу «карха», то вона виникла від грецької форми угорського імені Хорха, яке мало тюркське походження [19], та перекладалося як «той, хто змішує» [20].

Якщо система дуалізму влади виправдовувала себе на перших порах, то з часом все більше проявлялися тенденції до її кризи. Справа полягала у тому, що навколо обох правителів, як

джили, так і кенде поступово сформувалося оточення – аристократія племен, яка за допомогою своїх лідерів збільшувала свої статки і утворювала верхівку суспільства. Інтереси військової та господарської еліти починають не співпадати. Ситуація ще більше загострювалася, оскільки обидва угруповання спиралися на одну соціальну базу – рядових членів суспільства, яких одні експлуатували шляхом залучення до грабіжницьких походів і отримання частки награбованого, а інші – через оподаткування та пряму експлуатацію. До того ж потрібно врахувати, що після осідання частини населення в Північному Причорномор'ї та створення тут перших угорських держав – Леведії та Ателькузу, воно автоматично вибувало з так би мовити військового об'їгу.

Після створення протодержав місце племінного вождя зайняв князь, який став верховним головнокомандуючим, суддею, а також головним жерцем. Напередодні визначальних подій він особисто здійснював жертвоприношення. Князь спирався на вищу аристократію, а особливо на свій рід. Його влада стверджувалася на тій же основі, що й влада голови родини. Між тим голови племен ще довго утримували за собою частину своїх попередніх прав, а родини та роди продовжували зберігати свою незалежність. Старі порядки поступово почали підмінюватися законодавчою владою лише тоді коли почала створюватися держава у повному розумінні цього слова.

В історії Угорщини період від 895 р. до часів правління воєводи Гейзи (973-997) називають «епохою вождів». Цьому періоду було притаманне значне майнове та соціальне розшарування, яке особливо помітне на могильниках тієї пори, де дуже добре виділяються поховання знаті. Соціальну диференціацію за часи «епохи вождів» потрібно сприймати як наслідок еволюції кочового скотарства угорців, переходу певної частини населення до напівосілости, зміну масштабів грабіжницьких походів, наділення окремих родів територіями для перекочування та постійного проживання, що символізувало собою остаточний розклад родових відносин та заміну традиційних родових зв'язків територіальними. Все це в сукупності значно посилювало роль родової аристократії та сприяло процесу укрупнення об'єднань угорців – з кількох племен формувався союз. Союз племен – це організація, яка створювалася для регулювання питань економіки, внутрішньої та зовнішньої політики. При цьому рядові племена союзу повинні були віддавати частину своїх прав та свобод пануючому племені та загальноновизнаному правителю – дісдатному та економічно

сильному представнику з аристократичного роду, якому вдавалося утримувати владу та першість якщо не за допомогою сили, то, принаймні, завдяки особистому авторитету вождя-засновника.

Розселення угорських племен по Тисо-Дунайській низині відбувалося в специфічних історичних умовах – ряд районів цієї території входили до складу Великоморавської держави чи були залежні від Каролінгів, і тому тут вже склалися відносини панування-підпорядкування, які були характерні для ранньофеодального суспільства. Подібно до держави франків, Угорщина була утворена внаслідок вторгнення. Переселенці явно поступалися за зрілістю суспільної структури місцевому населенню, однак на відміну від угорців, франки, як і підкорені ними гало-римляни, були також землеробами, тобто належали в цілому до одного господарско-культурного типу. У синтезі суспільних структур завойовників франків і підкорених гало-римлян, франкські інститути в соціально-економічній сфері не тільки не поступалися за значенням галло-римським, але й відігравали провідну роль. В угорців було навпаки – незрозумілість власних органів управління обумовлювали специфіку відносин між угорцями та слов'янами, які жили окремими общинами, самостійно регулюючи відносини в середині своїх етно-політичних організацій. Поступова зміна соціальних відносин, яка підводила основу для виникнення феодального класового суспільства, була можливою за такий короткий період лише тому, що цьому сприяло місцеве слов'янське населення, яке знаходилося на більш високому рівні соціальної зрілості. Становище різних груп слов'ян в Угорщині в IX-X ст., було неоднаковим. В центральних районах територіально-політична організація угорців була більш сильною, тому частина місцевого населення опинилася в безпосередньому підпорядкуванні та прислужуванні угорській родовій верхівці, але на окраїнах слов'яни продовжували підпорядковуватися своїм князям, які отримували адміністративну автономію під верховною владою угорців. В таких умовах, однією з найголовніших проблем внутрішньої політики Арпадовичів було забезпечення рівноваги між двома різноетнічними прошарками панівного класу, частину якого становила слов'янська аристократія. Локальна автономія сприяла не лише збереженню основною масою слов'янського населення своєї етнічної ідентичності, а й появі специфічного явища – адміністративного дуалізму. Адміністративний дуалізм знаходив свій прояв в тому, що по відношенню до підлеглого слов'янського населення представники угорської влади виступали як чиновники дер-

жавного апарату, який активно зароджувався, а по відношенню до угорців, вони могли залишатися головами родів і зберігати свій традиційний напівкочовий побут.

В кінці X- початку XI ст. центральна влада взяла курс на ліквідацію адміністративного дуалізму, що означало перед усім ліквідацію автономії слов'янської знаті на місцях. Це змусило слов'янську знать все більше втягуватися в угорський адміністративний апарат та зливатися з угорською аристократією.

Знищуючи чи асимілюючи на нових землях місцеву еліту, верхівка угорців використовувала чужу соціальну структуру для перетворення себе у панівний прошарок ранньофеодального суспільства. З X ст. в угорців прискореними темпами відбувався процес майнової диференціації, яка була викликана військовими походами на Захід. Поява значної матеріальної бази сприяла процесу феодалізації. З'явилися перші угорські феодалі, які за військову службу отримували земельні володіння. Незважаючи на те, що знать дуже довго залишалася вірною кочовому побуту та способу життя, вона все більше феодалізувалася під впливом середовища аборигенного населення [21].

Феодалізація суспільства була останньою передумовою виникнення ранньофеодальної Угорської держави, ініціаторами у створенні якої виступали чотири області Середнього Подунав'я, які очолювали представники угорської знаті – Гейза, Коппань, Дюлла та Айтонь. Між воеводами розпочалася запекла боротьба, переможцем з якої вийшов Гейза.

Угорські дослідники справедливо наголошують на значній ролі насилля в утворенні Угорської держави та формуванні нового типу суспільства, при якому безжалісно знищувалися усі противники Гейзи, а пізніше – Іштвана. Стара родова знать опинилася перед складним вибором: чи продовжувати безперспективну боротьбу та жити спогадами про своє легендарне минуле, чи врятувати своє життя, майно та владу на місцях шляхом замирення через прийняття зовнішньої личини лояльності до влади [22].

З самого початку феодалізації виділилася підлегла частина населення, яка була обкладена податками та різноманітними повинностями. Скоріше за все, в етнічному плані, більшу частину підлеглих становили слов'яни. В той же час усі пересічні скотарі зберігали особисту свободу оскільки озброєний угорець не був ідеальним об'єктом для експлуатації [23]. Однак поступове злиття зі слов'янами та остаточне припинення грабівницьких походів призвели не лише до поширення осілого способу життя, а й до посилення залежності самих угорців від своїх

аристократів, серед яких все більшу та значну роль відігравали дружинники, які мали певні пільги оскільки несли службу у кінноті. Скоріше за все пільги були позбавлені слов'яни, які теж залучалися до несення військової служби. Слов'янське слово – вітязь – перейшло в угорську мову у значенні дружинника – *vitez* [24].

Можливо, що на цьому етапі угорцям був знайомий і інститут рабства. На становище рабів у них (як і у слов'ян) зводилися військово-полонені. Раби не використовувалися у господарстві за класичним зразком, адже переважна більшість військовополонених було вигідніше продати, ніж утримувати та годувати. Угорці, якщо і залишали у себе військовополонених, то надавали їм статус слуг. Це підтверджується лінгвістично: угорське слово – *czelid* дуже подібне до слов'янського – челядин, прислужник. Скоріше за все, такий слуга належав до особисто вільного прошарку населення, він обслуговував двір свого господаря та в разі необхідності виконував навіть військово повинність [25].

Можна припустити, що угорці, особливо у скрутні часи, продавали своїх дітей у боргове рабство. Таке явище практикувалося у багатьох народів Східної Європи, від хозар [26], до східних слов'ян [27] та литовців [28].

Масштабне будівництво фортець та замків по всій Угорщині вимагало значних витрат та праці великої кількості людей на прогязі досить довгого часу. Можна поставити під сумнів, що усі споруди зводилось виключно силою угорців. Навпаки, головну роль в цьому процесі зіграли місцеві слов'яни, які змушені були нести

відробіткові повинності та постачати натуральну продукцію на користь угорців. Отже виникла система примусу. Перетворення угорців на осілих вплинуло на те, що й вони почали обкладатися податками, після чого угорська мова збагатилася новими словами: *ber* – рента, *kolcsop* – позика, *gyarlo* – бідний, *dolgozni* – боржник [29].

Новоутворена адміністративна та церковна організації в Угорщині формувалася по західному – франкському – зразку, хоча саме слово король – *kiraly*, та назви окремих управлінських посад були запозичені з слов'янської (можливо з хорватської) мови: *roharnok* – *roharnik* – чашник, *tarnok* – *tovarnik* – постачальник товару до двору, *nadorispan* – *nadvorspan* – дворовий або дворецький [30].

Засновником ранньої королівської традиції в Угорщині був Іштван I (997 -1039), який отримав корону з рук папи Сільвестра II. Прийняття королівського титулу було обумовлено скоріше внутрішніми ніж зовнішніми причинами. Крім того, що королі за ієрархією були вище князів, з королівським титулом пов'язувалися політична незалежність та державний суверенітет, що було дуже важливим – оскільки починаючи з раннього середньовіччя в ареалі західноєвропейської культури коронація була єдиним церковно-літургійним обрядом, який повинен був забезпечувати легітимність державної влади. Поява королівського титулу, який передавався у спадок старшому сину монарха, для Арпадовичів і для всіх угорців символізувала остаточний злам у старій ідеології та соціальній будові їх суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью. – СПб., 1897. – С. 122.
2. Bartha A. Hungarian society in the 9th and 10th centuries. – Вр., 1975. – Р. 55.
3. Там само. – Р. 56.
4. Амброс С.М. Некоторые вопросы социального строя кочевых обществ // Советская этнография. – 1970. – № 6. – С. 63.
5. Федоров-Давыдов Г.А. Общественный строй кочевников в средневековую эпоху // Вопросы истории. – 1976. – № 8. – С. 46.
6. Морган Л. Древнее общество. – Л., 1934. – С. 74.
7. Györfly Gy. Tanulmányok a magyar állam eredetéről. – Вр., – Old. 8-9.
8. Плетнева С.А. Хазары. – М., 1976. – С. 58.
9. Седов В.В. Русский каганат IX века // Отечественная история. – 1998. – № 4. – С. 9.
10. Плетнева С.А. От кочевий к городам. Салтово-Маяцкая культура. – М., 1967. – С. 134.
11. Артамонов М.И. История хазар. – Л., 1962. – С. 411.
12. Багрянородный Константин. Об управлении империей (текст, перевод, комментарии). – М., 1991. – 158.
13. Ligety L. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Arpad-korban. – Вр., – 1986. – Old.253.
14. Kristó Gy. Levedi törzszövetségétől Sztnt István államáig. – Вр., – Old. 80.
15. Sharaf al-Zaman Tahir al-Marvazy on China, the Turks and India. – London, 1942. – P. 35.
16. Бартольд В.В. Вказана праця. – С. 122.
17. Хвольсон Д.А. Известия о хазарах, буртасах, болгарях, мадьярах, славянах и русах Абу-Али-Ахмуда бей Омара ибн Дасти. – СПб., 1869. – С.26-27.
18. Багрянородный Константин. Об управлении империей. – С. 159.
19. Kristó Gy., Makk F., Szegfü L. Adatok «korai» helyneveink ismeretehes. – Szeged, 1973-1974. 1 k. – Old. 89.

20. Györfly Gy. Honfoglalás és megtelepedés // Magyarország története. – Bp., 1984. – Old. 1923.
21. Лашук Л.П. Кочевничество и общие закономерности развития // Советская этнография. 1973. № 2. – С. 92.
22. Györfly Gy. Wirtschaft und gesellschaft der ungarum um die Jahrtausendwende. – Bp., 1983. – S. 105.
23. Гавлик Л. Вопросы типологии генезиса феодализма в Европе и Передней Азии и славянские народы // Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С. 137.
24. Font F.M. Slaven in Ungarn der arpadenzeit // Studia Slavica Savariensia. – 1992. – № 2. – S. 59.
25. Гавлик Л. Ранняя стадия развития феодализма в Моравии (к проблематике ее общественной структуры в свете письменных источников) // Советское славяноведение. – 1975. – № 1. – С. 35.
26. Рашид ад-Дин. Сборник летописей. – М.-Л., 1946. – С.58.
27. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – С. 165.
28. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – М., 1959. – С. 273.
29. Bartha A. Hungarian society... – P. 82.
30. Kniezsa I. A magyar nyelv szláv jövenényszavai. – Bp. 1978. – Old. 205.

SUMMARY

THE SOCIAL STRUCTURE OF THE HUNGARIAN SOCIETY AND SYSTEM OF THE RULE OF THE STATE BEFORE FOUNDING OF EARLY FEUDAL HUNGARIAN STATE

Aleshkevich Ya. (Uzhhorod)

This article deals with the most important aspects of transformations of the Hungarian tribes in the VIII-X centuries. These system was influence of the local social systems of the Turks and Slavonic peoples. In this time was appearance new principles of the rule of the Hungarian peoples.

РЕЗЮМЕ

СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ВЕНГЕРСКОГО ОБЩЕСТВА И СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ В ПРЕДВЕРИИ ОБРАЗОВАНИЯ РАННЕФЕОДАЛЬНОГО ВЕНГЕРСКОГО ГОСУДАРСТВА (VIII—X ст.)

Алешкевич Я. (Ужгород)

В данной статье речь идет о сложном и противоречивом пути формирования новой социальной структуры венгерского общества в период с VIII-X столетий. В процессе эволюции социальной структуры наблюдалась трансформация кочевой системы, основанной на патриархальных родовых отношениях в более сложную – межплеменную, и далее – в государственно-правовую систему отношений между различными категориями населения будущего Венгерского государства. Большое влияние на развитие венгерского социума оказали тюркские и славянские народы Восточной и Центральной Европы. Одновременно с изменениями в социальной структуре проходила ломка старой системы управления венгерским обществом, что проявилось в появлении новых должностей, званий и т.д.

ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ У ФОКУСІ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ФРІДРІХА I БАРБАРОСИ (1152-1190)

ЛІХТЕЙ І. (Ужгород)

На середину XII ст. чеські землі опиняються у сфері впливу Священної Римської імперії. Феодальна роздрібленість та міжусобна боротьба за пражський трон серед представників династії Пршемисловичів дозволяли німецьким імператорам, прикриваючись політичною доктриною універсалізму, постійно втручатися у внутрішні справи Богемії. Особливо різко

посилюється тиск імперії на Чеську державу в епоху правління Фрідріха I Барбаросси (1152-1190). Відразу ж після свого обрання імператором він вирішив скористатися титулом, щоб зміцнити монархічну владу в Німеччині й підняти престиж Священної Римської імперії. Універсалістські інтереси Фрідріха I охоплювали й центральноєвропейський регіон. Тому й не